

Klasgenoten van Anne Frank

Klasgenoten van Anne Frank

Een initiatief van Theora Design

Uitgeverij Carrera, Amsterdam 2009

Dit boek is mede mogelijk gemaakt door Screentime, Amsterdam.

© 2009 Theora Design en Uitgeverij Carrera, Amsterdam

Tekst Martien Bos

Omslagontwerp Riesenkind

Omslagbeelden uit documentaire *Classmates of Anne Frank*

Opmaak binnenwerk Michiel Niesen ZetProducties

ISBN 978 90 488 0321 7

NUR 680

www.uitgeverijcarrera.nl

Carrera is een imprint van Dutch Media Uitgevers BV

PROLOOG

DE GEBOORTE VAN EEN IDEE

Het jaar dat ik, Maurice Coster, veertien jaar oud was en speelde met klasgenoten als Anne Frank, komt elk jaar verder in mijn herinnering te liggen. Het is nu meer dan vijfenzestig jaar geleden dat de Duitsers alle joodse kinderen van Amsterdam naar een joodse school lieten gaan. Mijn ouders kozen, net als die van Anne, voor het Joods Lyceum. Alle joden werden vervolgd en er verdwenen steeds meer kinderen uit de klas. Zij bleken te zijn opgepakt of ondergedoken.

Dankzij tijdig ingrijpen van mijn vader konden wij vóórdát de Duitsers op onze deur klopten, onderduiken. Mijn drie jaar oudere zuster Freddy was enkele maanden eerder naar een katholiek meisjesinternaat in België gestuurd. Mijn vader, moeder en ik werden alle drie op verschillende plekken in Nederland voor de Duitsers verborgen gehouden. Ik zat in Vaassen bij een kinderloze familie en speelde het neefje uit Amsterdam dat was komen logeren. Vanwege mijn nieuwe

identiteit moest ik een andere voornaam verzinnen. Ik koos voor Theo; Theo Coster, een naam die ik tot op de dag van vandaag draag.

Achteraf blijkt ik relatief ongeschonden door de oorlog te zijn gekomen. Ook de rest van ons gezin overleefde het en toen we weer in Amsterdam waren, konden we zo weer terug in ons huis; het stond er nog ongedeerd, alsof er niets was gebeurd.

Na de oorlog wilde ik niets liever dan aan de slag. Toen ik in 1948 *Het Achterhuis*, het dagboek van Anne Frank, las, maakten de ontberingen die mijn voormalige klasgenoot had meegemaakt veel indruk op me. De volwassen manier waarop ze schreef, dacht en handelde was buitengewoon voor iemand van haar leeftijd, vond ik.

Na mijn studie op Nijenrode moest ik noodgedwongen drie jaar werken in de drukkerij van mijn vader. Ik hoorde van de mogelijkheden in Israël voor opgeleide jongens zoals ik. Ik kocht in Friesland een bromfiets en vertrok. Dwars door Europa, dat nog altijd aan het herstellen was van de oorlog en dat zich opmaakte voor de volgende: de Koude Oorlog.

Ik liet de oorlog achter me. In Israël vond ik al snel een goede baan en ontmoette er mijn toekomstige vrouw Ora. Mijn vrouw en ik waren allebei joods en Tel Aviv – waar we woonden en nog steeds wonen – werd een thuishaven voor vele joden. Toch was mijn keus niet gebaseerd op de joodse staat Israël; ik zocht een plek om

te wonen en te werken, een plek waar ik creatief kon zijn.

Dat kon ik hier. Samen met Ora kreeg ik al snel de meest fantastische ideeën. Onze grote doorbraak kwam in 1979 toen we het spel *Wie is het?* bedachten. Spelletjesfabrikant MB raakte even enthousiast als wij en bracht het spel in Groot-Brittannië uit onder de naam *Guess Who?*. Het werd een groot succes. In 1982 werd het in Amerika uitgebracht en sindsdien is *Wie is het?* in praktisch elk land ter wereld verschenen.

De oorlog was nooit ver uit mijn gedachten, maar ik werd pas veel later gedwongen om me alles opnieuw te herinneren. In 2001 verscheen het boek *Absent* van Dienke Hondius. Het boek bevat een belangwekkende studie naar de gebeurtenissen in de jaren 1941-1943, de jaren waarin Jacques Presser en Jaap Meijer als docenten verbonden waren aan het Joods Lyceum.

Voor de presentatie van het boek waren zo veel mogelijk oud-leerlingen van het Joods Lyceum uitgenodigd. Ik ben vanzelfsprekend op de uitnodiging ingegaan. Voor ons werk reisden Ora en ik de hele wereld over en we kwamen nog vaak bij familie in Amsterdam. Ongeveer de helft van de 110 nog levende leerlingen zou aanwezig zijn.

De boekpresentatie moest nog beginnen, maar we zaten allemaal al een tijdje klaar in een zaaltje van het gemeentehuis. Even later werd mijn Amsterdamse

middelbare school, het Joods Lyceum, geïntroduceerd. Ik had er alleen de eerste twee klassen meegemaakt. Wat er van mijn oude klasgenoten geworden was, wist ik niet. Ik keek eens goed rond en probeerde in de bejaarde gezichten om me heen de kinderen te herkennen met wie ik in de klas had gezeten. Het lukte me nauwelijks iemand te herkennen.

Na afloop van alle praatjes staarde ik wat voor me uit. Voor een moment was ik in gedachten terug in de zomer van 1944.

Het is een mooie dag, het riet aan de oevers van het Apeldoorns Kanaal beweegt mee in de wind. Het heerlijk zenuwachtige, opwindende gevoel iets te gaan doen wat niet mag kan ik nauwelijks verbergen. De man met wie ik mee ben, heb ik moeten beloven over ons visavontuur te zwijgen.

‘Doe die hengel maar weg,’ zegt hij. Hij kijkt me aan met een blik van verstandhouding, mannen onder elkaar, hoewel ik nog geen vijftien ben. ‘Ik heb iets beters.’

Voor onze voeten stroomt het kanaal.

‘Doe maar een stap terug,’ zegt de man terwijl hij iets uit zijn schoudertas tevoorschijn haalt. ‘Ben je er klaar voor?’

Vol verwachting sta ik met mijn handen op mijn oren gedrukt toe te kijken. Ik heb het gevoel dat ik sinds lange tijd weer een echte verrassing krijg. Ik zie aan zijn mond dat de man iets zegt als: ‘Daar gaan we’, gevolgd door

mijn naam – of althans, wat hij denkt dat mijn naam is. Met een felle ruk trekt hij een pin uit de handgranaat, gooit het ding een eind van ons af in het kanaal en een tel later verschijnt onder een bedompte maar krachtige knal een kolom water die naar alle kanten uiteenvalt.

Lachend kijkt hij me aan, ik stik bijna van het lachen. Zijn het de zenuwen? En zie hem daar nu staan, met zijn natte mouwen, het schepnet, zijn handen vol met vissen die we vanavond zullen opeten. De vissen glanzen in de zon, net als zijn laarzen, waar het rivierwater in druppels van afrolt. Zelfs op een dag als vandaag zijn de laarzen met dodelijke precisie opgewreven, klaar voor de eerste de beste parade. Zijn koppelriem verdeelt zijn uniform in tweeën.

Terwijl hij bukt om de vissen in zijn tas te doen, schijnt de zon precies op de twee kleine bliksemschichten op zijn kraag. Twee keer dezelfde letter, een afkorting die de komende decennia niets van haar walgelijkheid zou verliezen.

‘Kom je mee?’

Ora legde een hand op mijn schouder. Langzaam schudde ik de 57-jarige herinnering van me af. Iedereen was voorzichtig bezig met opstaan – zo gaat dat op onze herfstige leeftijd – of schuifelde al in de richting van de tafel met koffie en cake. Ik herkende nog steeds niet iedereen, terwijl er zeker gezichten tussen moesten zitten die ik dagelijks had gezien, kinderen met wie ik in de klas had gezeten, naar school was gefietst,

verjaardagen had gevierd en ijs had gegeten. Net als ik zullen zij tijdens de presentatie terug hebben gedacht aan de oorlog. Het drong tot me door dat we met een unieke groep overlevenden bij elkaar zaten. Een aantal klassen vol herinneringen. Bovendien realiseerde ik me dat we allemaal tegen de tachtig liepen.

Sinds de geboorte van mijn kleinkinderen stond ik in Israël regelmatig voor een klas om mijn verhaal te vertellen. Israël werd gesticht om een veilige plek te creëren voor het joodse volk na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Het vastleggen en doorvertellen van de verschrikkingen van het verleden heeft er vanzelfsprekend een grote waarde. In 1951 is daarom in het voorjaar Yom HaShoah in het leven geroepen, de jaarlijkse Holocaust-herdenkingsdag waarop stil wordt gestaan bij de zes miljoen joden die in de Tweede Wereldoorlog werden vermoord. Mijn twee zoons had ik uiteraard verteld hoe ik de oorlog ben doorgekomen en dat ik een klasgenoot van Anne Frank was. Mijn verhalen sijpelden al vrij snel door tot in de klassen van mijn kleinkinderen. Ik werd gevraagd om op Yom HaShoah op hun basisschool te komen vertellen over mijn ervaringen en hoe het was om een vriendje te zijn van Anne Frank.

De kinderen reageerden er heel positief op, ze vonden het interessant om te horen over een leven dat ze totaal niet kenden. Het jaar daarop werd ik weer ge-

vraagd door een andere school, en het jaar daarop weer, totdat het een vanzelfsprekendheid geworden was.

In 2007 kwam ik thuis en zei tegen mijn vrouw dat de lezingen een opgave voor me begonnen te worden.

‘Logisch,’ zei Ora, ‘je bent bijna tachtig!’

‘Toch voel ik het als mijn plicht mijn verhaal te vertellen,’ antwoordde ik.

We gingen aan het barretje in ons huis zitten, waar we altijd gaan zitten als een dergelijke situatie zich voordoet. We zwegen even, totdat Ora ineens zei: ‘Waarom maak je niet een film van je verhaal?’

Ik keek haar verbaasd aan. ‘Wat bedoel je?’

‘We kunnen je verhaal toch op film vastleggen?’ zei ze. ‘Misschien kunnen we er zelfs een project van maken en een interviewer en een cameraman inhuren.’

Ik dacht na. Dit was een interessante optie. Mijn verhaal zou vastgelegd zijn en zou wellicht veel meer mensen kunnen bereiken dan de klassen die ik nu eens per jaar bezocht.

‘Zou het mogelijk zijn om meer klasgenoten van toen te bereiken?’ vroeg Ora. ‘Misschien willen zij wel meewerken en ook hun verhaal vertellen.’

‘De klasgenoten van Anne Frank,’ antwoordde ik.

We begonnen verder te denken. Bij de presentatie van *Absent*, zes jaar eerder, had ik Nanette Blitz Konig weer ontmoet en sindsdien hadden we via e-mail contact gehouden. Zij had gezegd dat ze met nog meer

leerlingen contact had gehouden. Ik zou haar kunnen mailen en vragen wat ze van het idee vond.

Ik keek Ora aan. Sinds de jaren zestig hadden we samen allerlei projecten verzonnen: we hadden spelletjes bedacht en kunstwerken gemaakt, we hadden boeken geschreven, prototype spellen ontworpen, geschilderd en geboetseerd. Waarom zouden we niet een film kunnen maken, een film over de klasgenoten van Anne Frank?

Het idee bleek vruchtbaar. Via Skype sprak ik langdurig met Nanette. Hoewel zij in São Paulo zat en ik in Tel Aviv, leek het alsof ik met de buurvrouw aan het praten was. We spraken Nederlands en verbaasden ons erover dat we na al die jaren in het buitenland de taal nog steeds zo goed beheersten. Nanette was enthousiast over het idee en vertelde me dat ze de contactgegevens had van een viertal van onze klasgenoten: Jacqueline van Maarsen, Lenie Duyzend, Albert Gomes de Mesquita en Hannah Goslar. De laatste, zo vertelde Nanette, woonde in Jeruzalem en was wellicht het gemakkelijkst om mee te beginnen. Een professionele filmmaker was snel gevonden in de persoon van een oude bekende van de familie: Eyal Boers, een getalenteerde regisseur die bovendien drie talen sprak. Een voor de hand liggende keuze. Eyals overgrootmoeder en mijn grootmoeder hadden als kleine meisjes in 1872

samen gespeeld in de Weesperstraat in Amsterdam en de families zijn al die jaren goed bevriend gebleven.

In de maanden die volgden bedacht ik met Ora wat de documentaire moest gaan behelzen. Anne Frank heeft haar verhaal tot aan het verraad nauwkeurig en briljant opgeschreven. Haar verhaal is bijzonder, maar het is ook het verhaal van één joods meisje dat moest onderduiken en dat zo noodlottig aan haar einde kwam. Iedere klasgenoot had natuurlijk zijn of haar eigen verhaal. Het was ieder van ons zó verschillend vergaan, terwijl het vertrekpunt, het Joods Lyceum, voor iedereen hetzelfde was. Het leek Ora en mij een goed idee om alle klasgenoten die wilden meewerken op te zoeken en het liefst in Amsterdam te laten samenkomen. We konden elkaar onze persoonlijke ervaringen vertellen en zo gezamenlijk het verhaal van een groepje leerlingen van wie het leven door de oorlog radicaal veranderd was. We konden laten zien hoe pech en geluk soms oneerlijk dicht bij elkaar liggen, zeker in moeilijke tijden. We konden ons verhaal, net als Anne Frank dat had gedaan, voor toekomstige generaties vastleggen. Op onze leeftijd gaat het hard; het aantal ooggetuigen wordt steeds kleiner. Een reden om serieus werk te maken van het vastleggen van onze ervaringen, want er zijn te veel mensen die zeggen dat het allemaal niet zo erg was, of nog erger: dat de Holocaust nooit heeft plaatsgevonden.

DEEL I

In september 1941 vaardigden de Duitsers een verordening uit waarin bepaald werd dat joodse kinderen niet langer naar school mochten gaan met niet-joodse kinderen. Hoewel ik al toelatingsexamen had gedaan voor een openbare middelbare school, moest ik dus naar een joodse middelbare school. Het werd het Joods Lyceum.

Het Joods Lyceum was gevestigd aan de Voormalige Stadstimmertuin, een klein straatje vlak bij theater Carré. Het was een middelbare school met uitsluitend joodse leerkrachten en waar alleen maar joodse kinderen naartoe gingen. Tegenwoordig wordt het schoolgebouw gebruikt als een kappersschool, maar aan de buitenkant ziet het er nog vrijwel hetzelfde uit. Een glazen gedenkplaat herinnert aan de geschiedenis van het pand, evenals de vervormde metalen davidsster boven de ingang.

De school heeft maar een paar jaar gefunctioneerd. Op een gegeven moment waren er eenvoudigweg geen

leraren en leerlingen meer. Ik was een van de leerlingen die er, noodgedwongen, vroegtijdig mee stopten.

Het was prettig om tijdens de boekpresentatie van *Absent* te zien dat er nog relatief veel mensen in leven waren. Vijftig procent van de leerlingen van het Joods Lyceum heeft de oorlog overleefd, terwijl in heel Nederland maar ongeveer twintig procent van de joden het overleefd heeft. Hoe dat verschil te verklaren is, weet niemand met zekerheid te zeggen. Systematisch onderzoek is er (nog) niet naar verricht. Men vermoedt dat betrekkelijk veel leraren en leerlingen hebben weten te overleven doordat ze konden onderduiken (en het vaak konden betalen), en doordat ze dankzij individuele contacten met de Joodse Raad tot in 1943 uitstel van deportatie hadden gekregen. Klasse, geld, sociaal netwerk: het zijn zaken die een rol gespeeld kunnen hebben. Wie weet wat ik allemaal aan mijn vaders postzegelverzameling te danken heb gehad, een verzameling die hij beetje bij beetje verkocht. Of aan mijn moeders juwelen, die ze op een gegeven moment stiekem verkocht heeft. In hoeverre een eigen vermogen of netwerk van vrienden heeft kunnen helpen, is de vraag.

Dat we naar het Joods Lyceum gingen, gaf ons het gevoel lid te zijn van een speciale groep en dat was leuk

en spannend, maar tegelijkertijd ook beangstigend. We wisten dat we ‘uitverkoren’ waren voor een speciale behandeling, zonder dat we enig idee hadden van wat die speciale behandeling zou zijn. Wellicht dat sommige ouders van leerlingen concretere vermoedens hadden, maar ik heb de indruk dat men er wel voor uitkeek kinderen onnodig bang te maken. Niemand van ons had ook maar het geringste vermoeden van wat ons te wachten stond.

Vlak voordat het schooljaar begon, in september 1941, was ik bar mitswa geworden. Bar mitswa ben je wanneer je als joodse jongen op je dertiende verjaardag je ‘godsdienstige meerderjarigheid’ hebt bereikt. Die plechtigheid wordt vaak ceremonieel bekrachtigd in een synagoge. Het gebouw waar ik bar mitswa werd, een synagoge in de Lekstraat, staat er nu nog, maar doet geen dienst meer als synagoge. Er waren voor ons joden toen nog geen grote problemen, in elk geval niet van dien aard dat we er geen feestje van maakten. Om mijn godsdienstige meerderjarigheid te vieren hadden we ongeveer twintig gasten uitgenodigd. Ik kreeg boeken over chemie (mijn grote passie) en mijn moeder had een taart gebakken.

Op het Joods Lyceum waren de leraren niet alleen zeer vakbekwaam, maar ook erg aardig. Jaap Meijer, mijn leraar geschiedenis, werd later redacteur van het

blad *De Joodse Wachter*. Ook Jacques Presser was een geliefde leraar. Lievelevingsvakken had ik niet in het bijzonder, maar ik had opvallend weinig moeite met de exacte vakken: scheikunde, natuurkunde, meetkunde en algebra.

Het Joods Lyceum zie ik niet zozeer als een joodse school, maar meer als een reguliere school voor joden. Aan het joodse geloof werd niet bijzonder veel aandacht besteed, en als dat wel het geval was, gebeurde dat zo onnadrukkelijk dat ik me er niets meer van herinner. Ik geloof niet dat we godsdienstlessen hadden of dat we bepaalde joodse rituelen uitvoerden. Aangezien ik zelf niet streng-joods was opgevoed, miste ik dus niets.

Evenmin kan ik me voor de geest halen dat de leerlingen onderling veel over het geloof of onze joodse afkomst spraken, hoewel dat toch de reden was waarom we daar met z'n allen bij elkaar zaten. Waarschijnlijk hadden we het er op school niet over, omdat die zaken bij iedereen thuis al ter sprake kwamen. Niet alleen de discussies over het jodendom, maar vooral de problemen die ontstonden door de beperkingen die de Duitsers ons oplegden, waren een gespreksonderwerp. Vooral thuis en buiten school ondervonden we last van de Duitsers, dus gesprekken hierover voerden we binnenshuis.

Op een zekere dag waren een paar kinderen niet komen opdagen. Zo simpel begon het. En de volgende dag was er weer iemand verdwenen. De klassen raakten langzaamaan, beetje bij beetje, steeds leger. Kinderen gingen op andere plaatsen zitten om maar dicht bij elkaar in de buurt te blijven. Niemand die hardop durfde te vragen waar die kinderen gebleven waren – op de een of andere manier wisten we dat dit gespreksonderwerp in de klas taboe was. Ze waren afwezig en meer wilden we, of misschien moet ik wel zeggen, *durfden* we niet te weten. Opgepakt of ondergedoken, wie kon het zeggen? Zelf had ik nog nooit een razzia gezien, maar ik was wel van het bestaan ervan op de hoogte. De enige zekerheid die we hadden, was dat de leerlingen niet absent waren wegens ziekte. En wellicht had het te maken met de werkkampen in Duitsland. Sommige volwassen joden werden hiervoor opgeroepen, en vanaf het voorjaar van 1942 ook kinderen van nog maar zestien jaar oud. Zo kreeg de zestienjarige Margot Frank een oproep, wat voor de familie Frank aanleiding was om onder te duiken.

In mijn herinnering besloten in die periode ook mijn ouders onder te duiken. Ik moest me dus verbergen en kon vanaf dat moment niet meer naar school. Ook ik kwam terecht in het absentenschrift zonder dat iemand wist wat er met me aan de hand was, of waar ik was.